

**Үндсэн хууль дахь хувийн аж ахуй эрхлэх эрх, түүний
эрх зүйн орчны хүрээнд тулгамдаж буй асуудал**

**The Right to Engage Private Enterprise under the
Constitution and the Challenges within its Legal Framework**

Ганхуягийн Давааням

*Хууль зүйн ухааны доктор (LL.D.).
Монгол Улсын Их Сургуулийн Хууль зүйн сургуулийн
Хувийн эрх зүйн тэнхимийн дэд профессор
Улаанбаатар хот, Монгол Улс
davaanyam@num.edu.mn*

© G.Davaanyam, 2025

[Attribution-NonCommercial 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)
(CC BY-NC 4.0)

[Товч утга]

Монгол Улс нь олон хэвшил бүхий зах зээлийн эдийн засгийн харилцаанд шилжсэнээс хойш 30 гаруй жил өнгөрчээ. Улмаар хувийн аж ахуйн эрхлэх эрхийг Үндсэн хуулийн арван зургаадугаар зүйлийн 16.4-т баталгаажуулсан. Өнөөг хүртэлх хугацаанд хувийн аж ахуйн эрхлэх эрхийг хангах үүднээс зохион байгуулалтын хэлбэрийн хүрээнд 1991 оны Аж ахуйн нэгжийн тухай хууль, 1995 оны Нөхөрлөл компанийн тухай хууль, 1999 оны Компанийн тухай хууль, арилжааны гэрээ хэлцлийн хүрээнд 1994 оны Иргэний хууль, 2002 оны Иргэний хууль зэрэг суур хуулиудыг баталж, мөрдүүлжээ. Үүний үр дүнд худалдаа арилжааны цар хүрээ хурдацтай нэмэгдэж, дотоодын нийт бүтээгдэхүүн (цаашид, ДНБ)-ий хэмжээ 1990 оноос хойш өнөөг хүртэл 15-16 дахин өссөн бол компани, нөхөрлөл, хувиараа арилжаа эрхлэгчдийн тоо нийлээд 100,000 давсан байна.

Гэсэн хэдий ч, хувийн аж ахуй эрхлэх эрхийг хангах хүрээнд дараах асуудлууд тавигдсан хэвээр байна. *Нэгдүгээрт*, арилжааны гэрээ хэлцлийн хүрээнд гэрээний баталгаат байдлыг хангахад чиглэсэн тусгайлсан хууль тогтоомж, арилжааны төлөөллийн төрлүүд (manager, salesman etc.), илэрхий бүрэн эрх (apparent authority)-ийн сургаал бүрдээгүйтэй холбоотойгоор гэрээний итгэл буурч, зах зээл дээр хэлцлийн зардал (transaction cost) үлэмж хэмжээгээр нэмэгдсэн. *Хоёрдугаарт*, зохион байгуулалтын хэлбэрийн хүрээнд хувиараа арилжаа эрхлэгчийн статусыг хүлээн зөвшөөрөөгүй, нөхөрлөлийн хэлбэрийн практик хэрэглээ бэхжээгүй, Компанийн хуулийн зохицуулалт хөрсөндөө буугаагүй буюу бодит байдалд нийцээгүй. *Гуравдугаарт*, хувийн аж ахуйн үйл ажиллагаанд төр хөндлөнгөөс оролцох үзэгдэл гарсаар байна.

Харин зах зээлийн эдийн засаг өндөр хөгжсөн Герман, Франц, Япон, Солонгос зэрэг улсад хувийн аж ахуйн эрхлэх эрхийг хангах үүднээс арилжааны гэрээ хэлцэлд холбогдох тусгайлсан хэм хэмжээ, хууль тогтоомжийг баталж мөрдүүлсэн байхаас гадна, зохион байгуулалтын хэлбэр болон аж ахуйн өөрийгөө засаглах эрхийг баталгаажуулахад онцгойлон анхаардаг байна.

[Түлхүүр үг]

Хувийн аж ахуй эрхлэх эрх, гэрээний чөлөөт байдал, гэрээний баталгаатай байдал, гэрээний итгэл, хэлцийн зардал.

I. Оршил

Монгол Улс зах зээлийн эдийн засгийн харилцаанд шилжсэнээс хойш 30 гаруй жилийн хугацаа өнгөрчээ. Энэ талаар 1992 оны Үндсэн хуулийн тавдугаар зүйлийн 5.1-т “Монгол Улс дэлхийн эдийн засгийн хөгжлийн түгээмэл хандлага...д нийцсэн олон хэвшил бүхий эдийн засагтай байна” хэмээн тусгаж, зах зээлийн эдийн засгийн харилцааны үндсийг баталгаажуулсан хэмээн хэлж болно.

Мөн Үндсэн хуулийн арван зургаадугаар зүйлийн арван зургаагийн дөрөвт-т иргэний “хувийн аж ахуй эрхлэх эрх”¹-г тусгаж, чөлөөт үйл ажиллагааны үндсэн дээр өмчлөлдөө хөрөнгө олж авах, хөрөнгөө арвижуулах, бусдад шилжүүлэх чөлөөт байдлыг бүрдүүлэх суурийг тавьсан.² Улмаар хууль тогтоомжоор дамжуулан “хувийн аж ахуй эрхлэх эрх”-г хэрэгжүүлэх эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх асуудал чухлаар тавигдах болжээ. Энэхүү эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх хүрээнд нэгдүгээрт хувийн аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулахдаа удирдлага болгох арилжааны гэрээний зохицуулалт, хоёрдугаарт хувийн аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулахдаа сонгох зохион байгуулалтын хэлбэрийн зохицуулалтын асуудал, гуравдугаарт хувийн хэвшлийн үйл ажиллагаа чөлөөтэй байх асуудал суурь шинжтэйгээр яригдана.

Гэсэн хэдий ч, Монгол Улсын хувьд өнөөг хүртэлх 30 гаруй жилийн хугацаанд аж ахуйн үйл ажиллагаанд хамаарах эрх зүйн орчныг бэхжүүлж чадаагүй байна. Тухайлбал, Нэгдүгээрт зах зээлийн хөгжил, тэлэлттэй холбоотойгоор гэрээний баталгаат байдлыг хангах, итгэл үнэмшлийг хамгаалах зохицуулалт чухлаар тавигдах болжээ. Хоёрдугаарт эрх зүйн рецепцэд суурилсан Монгол Улсын хууль тогтоомж нь зохион байгуулалтын хэлбэрийн хэрэглэгдэж буй байдал, эзэмшлийн төлөв (ownership structure)-ийг харгалзах замаар хөрсөндөө буусан шинэчлэлийг хийх шаардлага үүссэн. Гуравдугаарт хувийн хэвшлийн өөрийгөө засаглах эрхийг хамгаалах асуудал чухлаар тавигдах болжээ

Уг судалгаагаар арилжааны гэрээ хэлцэл болон зохион байгуулалтын хэлбэр, хувийн хэвшлийн өөрийгөө засаглах эрхийн хүрээнд тулгамдаж буй холбогдох асуудалд тулгуурлан бусад улсын эрх зүйн зохицуулалттай харьцуулах замаар Үндсэн хууль дахь хувийн аж ахуй эрхлэх эрхийг хэрэгжүүлэх эрх зүйн орчныг бэхжүүлэх хүрээнд санал дэвшүүлэхийг зорилго болгов.

¹ Герман хэл, Gewerbe, Gewerbefreiheit.

² Н.Лүндэндорж, Монгол Улсын Үндсэн хууль: шинжлэх ухааны тайлбар, 1 дэх хэвлэл, Адмон, 2022, нь хөдөлмөрлөх эрхийн агуулга, бүрдэл хэсэгтэй хамаагүй бөгөөд аж ахуйн хэвшлийн нэг төрлийг онцгойлсон гэжээ.

II. Арилжааны гэрээ хэлцлийн зохицуулалт

Монгол Улс нь 1992 оны Үндсэн хуулиар баталгаажсан хувийн аж ахуйн эрхлэх эрх, эрх чөлөөний үзэл санаанд тулгуурлан 1994 оны Иргэний хуулийг баталсан. Уг хуулиар иргэн, түүний байгуулсан хуулийн этгээдийн өөртөө засаглах эрх (self authnomy)-ийг бүрэн хүлээн зөвшөөрч, бусад этгээдтэй харьцах хүрээнд гэрээний чөлөөт байдал(freedom of contract)-ыг зарчмын түвшинд анх удаа хуульчилсан байдаг. Мөн 2002 оны Иргэний хуулиар дээрх зарчмуудыг авснаас гадна арилжааны гэрээнд хамаарах үүргийн ерөнхий ангийн зохицуулалт, нэрлэгдсэн гэрээний төрлийг хуульчилсан³.

Иргэний хууль нь эрхийн жинхэнэ эзэмшигчийг хамгаалахыг суурь зарчим болгодог. Өөрөөр хэлбэл, иргэн, түүний үүсгэн байгуулсан хуулийн этгээд нь өөрийн чөлөөт хүсэл зоригтоо тулгуурлан эрх үүргийн харилцаанд оролцох бөгөөд энэ нь тэдгээрийн эрхийг хязгаарлах үндэслэл болохгүй хэмээн үздэг. Энэ ч утгаараа 1995 оны Иргэний хууль болон 2002 оны Иргэний хууль нь эрхийн жинхэнэ эзэмшигчийг хамгаалах үзэл санааг баримталсан байна.

Нөгөө талд эрхийн жинхэнэ эзэмшигчээс илүүтэй эрхийн шилжилт буюу гэрээний баталгаат байдлыг нэн тэргүүнд хангах асуудал чухлаар тавигдах болсон. Энэхүү үзэл санаа нь зах зээлийн эдийн засгийн харилцаанд худалдаа арилжаа өргөн цар хүрээтэй явагдах болсны улмаас худалдаа арилжаа тогтвортой, баталгаатай явагдах нийгмийн шаардлага бий болсонтой холбоотой юм. Эрх зүйн маргааны хүрээнд гэрээний баталгаат байдлаас илүүтэйгээр эрхийн жинхэнэ эзэмшигчийг хамгаалсан Иргэний хуулийн үзэл санаанд тулгуурласан тохиолдолд нийгмийн нөхцөлд байдалд нийцэхгүй, шударга бус үр дагавар үүсдэг. Тухайлбал, компанийн салбар төлөөлөгчийн газрын захирлын бусадтай байгуулсан гэрээг Компанийн тухай хуулийн дагуу төлөөлөх бүрэн эрхгүй этгээдийн хийсэн хэлцэл хэмээн үзэж, эрх зүйн үр дагаврыг компанид үүсгэхгүй байх нь компанийн дотоод харилцааг мэдэхгүй, мэдэх боломжгүй гуравдагч этгээдийн зүгээс харахад шударга бус байдаг.

Арилжааны гэрээний баталгаат байдал гэдэг нь арилжааны гэрээнд оролцож буй талын гэрээнд итгэх итгэл үнэмшлийг хамгаалах замаар худалдаа арилжааны харилцаа тогтвортойгоор үргэлжлэх боломжийг нэмэгдүүлэхийг хэлнэ. Хэрэв арилжааны гэрээ амьдрал дээр хэрэгжихгүй тохиолдолд талуудын гэрээнд итгэх итгэл үнэмшил суларч, зах зээл зогсонги байдал орох эрсдэл бий. Улмаар, зах зээлийн эдийн засаг бүхий улсууд арилжааны гэрээ хэлцлийн

³ Хелмут Гроте, Иргэний болон худалдааны эрх зүйн цаашдын хөгжлийн талаар санал, зөвлөмж, Монголын эрх зүйн шинэтгэл 8 жил, 2003, 204 дэх тал

баталгаатай байдлыг бэхжүүлэх асуудалд онцгойлон анхаардаг байна. Энэ хүрээнд арилжааны гэрээний баталгаат байдлыг хангахад чухал үүргийг гүйцэтгэдэг эрх зүйн сургаал, тогтолцоо, хууль тогтоомжийг харьцуулан авч үзлээ.

Хүснэгт 1. Арилжааны гэрээний баталгаат байдлыг бэхжүүлэхэд чиглэсэн тогтолцоо

Тогтолцоо/ улс	Монгол	Герман	Франц	Солонгос	Япон
Иргэний хууль дахь илэрхий бүрэн эрх	ИХ65.1 ⁴	Articles 170-173	Articles 1156-1161	Articles 125 and 126	Article 109, 110, 113
Арилжааны хууль дахь илэрхий бүрэн эрх	-	Articles 50, 54	Articles L. 225-18 to L. 225-28	Articles 14	Articles 15, 21, 31
Компанийн хууль дахь илэрхий бүрэн эрх	-	Aktiengesetz 81-84, GmbHG37	Article L. 227-6	Article 30	Articles 383, 429
Арилжааны бүртгэл, түүний үр дагавар	⁵	Articles 8 of BGB	Articles L123-1 to L123-12	Articles 34, 37	Articles 934-936

⁴ Далд бүрэн эрх (Implied authority) буюу шударга төлөөлөгчийг хамгаалах сургаалийг тусгасан боловч, шүүхээс илэрхий бүрэн эрх (apparent authority) буюу шударга гуравдагч этгээдийг хамгаалах зорилгоор төсөөтэй хэрэглэж байна.

⁵ “Хуулийн этгээдийн бүртгэлийн тогтолцоо байгаа боловч, уг тогтолцоо нь ашгийн төлөө үйл ажиллагааг дэмжих буюу арилжааны тогтвортой байдлыг хангахад чиглээгүй. Мөн бүртгэлийн мэдээлэл болон түүнд итгэсэн гуравдагч этгээд хоорондын хамаарал, эрх зүйн үр дагавар зохицуулагдаагүй байна.”

Тодорхой арилжааны гэрээний хууль	-	EU Consumer Rights Directive (2014); BGB – German Civil Code	EU Consumer Rights Directive (2011/83/EU); Code de la Consommation (2014)	Door-to-Door Sales Act (1991) Electronic Commerce Consumer Protection Act (2002)	Act on Specified Commercial Transactions (1976)
Туслан гэрээлэгчийн хууль	-	Act to Combat Late Payment in Commercial Transactions (2014)	Law on Restrictive Business Practices (2013)	Fair Transactions in Subcontracting Act (1980)	Subcontract Act (1956)

Дээрх тогтолцоонууд дотроос арилжааны төлөөллийн жишээн дээр арилжааны гэрээний баталгаат байдлыг тайлбарлая. Монгол Улсын бизнесийн практикт төлөөлөх бүрэн эрхгүй этгээд арилжаа эрхлэгчийг төлөөлөн шударгаар гэрээ байгуулах асуудал өдөр тутам явагдаж байна. Гэсэн хэдий ч, Иргэний хууль, Компанийн тухай хууль, Нөхөрлөлийн тухай хуулийн хүрээнд гэрээний нөгөө тал болох шударга гуравдагч этгээдийг хамгаалах замаар гэрээний баталгаат байдлыг хангахад чиглэсэн эрх зүйн зохицуулалт сул байна⁶. Тухайлбал, гэрээний баталгаат байдлын үүднээс дараах асуултад хариулахад өнөөгийн хууль тогтоомжийн хүрээнд хүндрэл үүснэ.

Q1: АЭ-ийн “итгэмжлэлгүйгээр төлөөлөх бүрэн эрх бүхий этгээд”-ийн төлөөлөх бүрэн эрхэд хязгаарлалт хийсэн тохиолдолд?

Q2: АЭ-ийн дотоод дүрэм журмаар олгогдсон, олгогдоогүй “салбар, төлөөлөгчийн газрын захирал”-ын төлөөлөх бүрэн эрхийг хэрхэн ойлгох вэ?

Q3: Эрх баригчаас дотоод дүрэм журам, тушаалын үндсэн дээр үйл ажиллагаа явуулж буй “ажилтан”-ы төлөөлөх бүрэн эрхийг хэрхэн ойлгох вэ?

Q4: АЭ-ийн “лангууны худалдагч”-ийн төлөөлөх бүрэн эрхийг хэрхэн ойлгох вэ?

Өнөөгийн хууль тогтоомжийн хүрээнд арилжааны хуулийн этгээдийн хувьд итгэмжлэлгүйгээр төлөөлөх бүрэн эрх бүхий этгээд цорын ганц этгээдээр хязгаарлагдаж байна. Компанийн хувьд гүйцэтгэх удирдлага байхаар зохицуулсан бол нөхөрлөлийн хувьд

⁶ Ё.Каюг нар, Монгол Улсын Иргэний хуулийн тайлбар, 3 дахь хэвлэл, Мэргэн Их Монгол, 2018, 124 дэх тал

Нөхөрлөлийн тухай хуулиар олон этгээд байх боломжтой боловч, Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн тухай хуулиар нэг этгээдээр хязгаарлаж байна.

Мөн төлөөлөх бүрэн эрхгүй этгээд гэрээнд төлөөлөн оролцсон боловч, ажил үүргийн хүрээнд оролцсон зэрэг шударга гэрээ хэлцлийн хүрээнд гуравдагч этгээдийг хамгаалахад чиглэсэн эрх зүйн зохицуулалт бэхжээгүй хэмээн хэлж болно. Тухайлбал, Франц, Герман, Солонгос, Япон Улсын хууль тогтоомжид туссан илэрхий бүрэн эрхийн сургаал (apparent authority)⁷ зэргийг хууль тогтоомждоо нутагшуулах нь хууль хэрэглээний тодорхой байдлыг бүрдүүлэхээс гадна арилжааны гэрээний баталгаат байдлыг нэмэгдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.⁸

Түүнчлэн эрх зүйн зохицуулалтын дутмаг байдал нь ач холбогдолгүй шүүхийн маргааныг дагуулахаас⁹ гадна гэрээний талууд гэрээг баталгаатай болгох зорилгоор нэмэлтээр материал шаардах зэрэг хэлбэрт анхаарсан үйл ажиллагааг явуулах болсноор хэлцийн зардлыг¹⁰ нэмэгдүүлж байна. Тухайлбал, гэрээг баталгаатай болгох үүднээс гэрээний тал нь гэрээнд заавал гүйцэтгэх удирдлага гарын үсэг зурах шаардлагыг тавих зэрэг хэлбэрийн шаардлагыг тавих болсон нь улс орон даяар үйл ажиллагаа явуулж буй том компаниудын хувьд хэлцлийн зардлыг үлэмж хэмжээгээр нэмэгдүүлэх болсон.

Иймээс арилжааны гэрээ хэлцлийн зохицуулалтын хүрээнд гэрээний баталгаат байдлыг хамгаалах зохицуулалт, хууль тогтоомжийг бэхжүүлэх замаар хэлцлийн зардлыг багасгах асуудалд анхаарал хандуулах шаардлагатай хэмээн хэлж болно.

III. Зохион байгуулалтын хэлбэрийн зохицуулалт

Ашгийн төлөө үйл ажиллагаа явуулах этгээдийн хувьд өөрийн онцлог, эрсдэлд тохирсон зохион байгуулалтын хэлбэрийг сонгох нь нэн тэргүүний асуудал бөгөөд хууль тогтоомжоор зохион байгуулалтын боломжит хувилбарыг хуульчлан тогтоосон байх нь суурь шаардлага байдаг. Энэ ч утгаараа Монгол Улсын хувьд 1992 оны Үндсэн хууль батлагдахаас өмнө буюу 1991 оны Аж ахуй

⁷ Gerard Dannemann, Reiner Schulze, German Civil Code: Article by Article Commentary, 230 (Verlag., 2020).

⁸ Г.Давааням, Иргэний хууль 65.1 дэх илэрхий бүрэн эрхийн ойлголт, түүний хэрэглээ, <https://legaldata.mn/buteel/updf?id=2135>, 3-4 (2022).

⁹ “Т” ХХК-ийн эсрэг “Ч” ХХК-д холбогдох УДШ 2019.05.24, №001/ХТ2019/00769 тогтоол, “Ц” ХХК-ийн эсрэг “Н” ХХК-д холбогдох УДШ 2018.05.24, №001/ХТ2018/00848 тогтоол.

¹⁰ О.Уильямсон, 1989, Д.Норт, 1992, нар гүйлгээний зардал (хөдөлмөр, цаг хугацаа, хэлэлцээ хийх зэрэг) нь бизнесийн үр ашгийг хэрхэн нөлөөлдгийг онцолсон байдаг.

нэгжийн тухай хуулиар ашгийн төлөө үйл ажиллагаа явуулах зохион байгуулалтын үндсэн гурван хэлбэрийн тогтоосон. Үүнд:

- Хувиараа арилжаа эрхлэгч
- Нөхөрлөл
- Компани

Энэхүү гурван зохион байгуулалтын хэлбэр нь өнөөгийн Монгол Улсын бизнесийн практикт уламжлагдан хэрэглэгдэж иржээ. 2024 оны 4 дүгээр сарын байдлаар 87,697 арилжааны хуулийн этгээд улсын бүртгэлд бүртгэлтэй байгаа бөгөөд компанийн хэлбэрээр 86,117 буюу 98,2 хувь, нөхөрлөлийн хэлбэрээр 1580 буюу 1,8 хувь нь үйл ажиллагаа явуулдаг байна. Харин хувиараа арилжаа эрхлэгчийн талаар албан ёсны тоон статистик хараахан байхгүй.

Хувиараа арилжаа эрхлэгчийн эрх зүйн байдал, түүний зохицуулалт

Хувиараа арилжаа эрхлэгчийг зохицуулахдаа түүний эрх зүйн байдлыг ажил олгогчтой хөдөлмөрийн гэрээ байгуулан ажилдаг ажилтантай адилтган авч үзсэн байна. Өөрөөр хэлбэл, 2011 онд Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих тухай хуулийн 3.1.8-д “хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч гэж дангаараа болон бусадтай хамтран аж ахуй эрхэлж, татварын албанд бүртгүүлэн бизнесийнхээ үйл ажиллагаанд нөлөөлөх шийдвэрээ хараат бусаар бие даан гаргадаг иргэнийг” хэлнэ хэмээн заасан. Мөн уг хуулийн зорилт нь “хүн амын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг бүрдүүлж, түүний гөрөл, хэлбэр, хамрах хүрээ, санхүүжилт, хөдөлмөр эрхлэлтийн байгууллагын тогтолцоотой холбогдсон харилцааг зохицуулахад оршино”.

Хүснэгт 2. Хувиараа арилжаа эрхлэгчийн зохицуулалт

	Монгол	Франц	Герман	Солонгос	Япон
Арилжаа эрхлэгчийн статус	-	Article L123-1 of Commercial Code	Article 29 of HGB	Article 41 of Commercial Code	Article 4 of Commercial Code
Арилжааны нэрийн хамгаалал	-	Article L711-1 et seq	Article 17-37 of HGB	Article 20, 23 of Commercial Code	Article 11-12 of Commercial Code

Арилжааны бүртгэл	-	Article L123-1 of Commercial Code	Article 2, 29 of HGB	Article 34-40 of Commercial Code	Article 52 of Commercial Code
Арилжааны хөрөнгийг тусгаарлах	-	Article L526-1 of Commercial Code	-	-	-
Арилжааны журнал	-	Article L123-13 of Commercial Code	Article 38-37 of HGB	Article 29 of Commercial Code	Article 19 of Commercial Code

Харин хүснэгт 1-ээс үзэхэд хувиараа арилжаа эрхлэгч нь Франц, Герман, Солонгос, Япон улсуудад бизнесийн зохион байгуулалтын бие даасан хэлбэр байна. Өөрөөр хэлбэл, компани, нөхөрлөлийн хэлбэрээр аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулахтай нэгэн адилаар эрх зүйн зохицуулалтыг бүрдүүлэх асуудал зүй ёсоор тавигдах учиртай.

Харин Монгол Улсын хувьд бизнесийн зохион байгуулалтын бие даасан хэлбэр хэмээн хүлээн зөвшөөрөөгүйгээс гадна хөдөлмөрийн гэрээний үндсэн дээр ажилтантай дүйцүүлэн авч үзсэн байгаа нь оновчгүй байна.

Нөхөрлөлийн хэлбэрийн ач холбогдол, түүний зохицуулалт

Нөхөрлөл нь 1995 онд батлагдсан Нөхөрлөлийн тухай хуулиар зохицуулагдаж байгаа бөгөөд бүх гишүүд нь бүрэн хариуцлагатай нөхөрлөл(ББН), зарим гишүүнд нь бүрэн хариуцлагатай нөхөрлөл (ЗБН), мэргэжлийн үйл ажиллагаанд зориулсан хязгаарлагдмал хариуцлагатай нөхөрлөл (ХХН) гэсэн гурван хэлбэрээс бүрдэнэ.

Өнөөгийн байдлаар нийт 87,697 арилжааны хуулийн этгээд үйл ажиллагаа явуулж байгаа боловч, үүний 1580 буюу 1,8 хувь нь нөхөрлөлийн хэлбэрээр зохион байгуулагдсан байна. Өөрөөр хэлбэл, ашгийн төлөө үйл ажиллагааны зохион байгуулалтын хүрээнд нөхөрлөлийн хэлбэрийг төдийлөн сонгохгүй байгаа хэмээн хэлж болно. Үүний шалтгааныг нөхөрлөлийн хэлбэрийн давуу тал, онцлогийг ХХК-иас бүрэн ялган зааглаагүй, нөхөрлөлийг компани үүсгэж байгуулж, гишүүн болохыг хязгаарласан, ашгийн төлөө үйл

ажиллагаа явуулах зохион байгуулалтын хэлбэрийн хувьд төдийлөн танигдаагүй зэрэгтэй холбон тайлбарлаж болно. Тухайлбал, Төрийн түргэн тусламжийн үйлчилгээний анхан шатны нэгж болох өрхийн эмнэлэг зэргийг нөхөрлөлийн хэлбэрээр зохион байгуулж байгаа нь нөхөрлөлийн нийгэм дэх нэрийн үнэ цэнэд сөргөөр нөлөөлж байна.

Азийн зарим улсад компанийн хэлбэрийн хүрээнд “хувь нийлүүлсэн компани” (membership companies) гэсэн ангиллыг бий болгож, нөхөрлөлийн хэлбэрийг багтаан хуульчилсан нь анхаарал татаж байна. Тухайлбал, Япон, Солонгос улсын хувьд компанийн хэлбэрийг хувьцаат компани болон хувь нийлүүлсэн компани хэмээн нийтлэг байдлаар ангилжээ. Улмаар хувь нийлүүлсэн компани нь бүрэн хариуцлага бүхий компани (ББК), зарим гишүүд нь бүрэн хариуцлага бүхий компани (ЗБК), хязгаарлагдмал хариуцлагатай компани (ХХК) гэсэн гурван төрөлтэй байхаар зохицуулсан нь зохион байгуулалтын хэлбэрийг илүү ойлгомжтой болгосноос гадна өөрийн эзэмшлийн төлөв болон үйл ажиллагааны онцлогт нийцүүлэн зохион байгуулалтын хаалттай хэлбэрийг сонгох боломжийг нэмэгдүүлсэн байна.

Эзэмшлийн төвлөрөл өндөр бүхий Монгол Улсын хувьд ч нөхөрлөлийн хэлбэр нь хувь хэвшил хоорондын хамтарсан бизнесийн томоохон хэрэглүүр байхаас гадна итгэлцлийн харилцаа бүхий талуудын гарааны бизнесийн зохион байгуулалтын хүрээнд нөхөрлөл томоохон байр суурь эзлэх учиртай.

Компанийн хэлбэрийн онцлог, зохицуулалт

Компани нь 2011 онд батлагдсан Компанийн тухай хуулиар зохицуулагдаж байгаа бөгөөд хувьцаат компани (ХК), хязгаарлагдмал хариуцлагатай компани (ХХК) гэсэн хоёр хэлбэрээс бүрдэнэ. Өнөөгийн байдлаар Монгол Улсад үүсгэн байгуулагдсан нийт 86,117 компани үйл ажиллагаа явуулж байгаагийн дотор 0.2% нь ХК, үлдсэн 99.8% нь ХХК-ийн хэлбэрээр зохион байгуулагдсан байна. Мөн Засгийн газар болон ХАҮТ-аас хамтран тодруулдаг Монгол Улсын ТОП-100 ААН-ийн 90-91% нь ХХК-ийн хэлбэртэйгээр үйл ажиллагаа явуулдаг.

Гэсэн хэдий ч хүчин төгөлдөр үйлчилж буй 2011 оны Компанийн тухай хууль нь эзэмшил болон удирдлага салсан ХК-ийн харилцааг түлхүү зохицуулсан байдаг. Компанийн тухай хуулийн зохицуулалтын бүтцийг авч үзвэл нийт 100 зүйл, 869 заалт байх бөгөөд эдгээрийн 172 заалт нь ХК-ийн харилцааг, 38 заалт нь ХХК-ийн харилцааг шууд зохицуулсан, харин үлдсэн 659 заалт нь “компани” гэх ерөнхий нэр томъёоллын хүрээнд компанийн хоёр хэлбэрт нийтлэг байдлаар үйлчлэхээр байна. Энэхүү нийтлэг байдлаар үйлчлэх 659 заалтын

агуулга нь эзэмшил болон удирдлага салсан компанийн хэлбэрт буюу ХК-ийн харилцаанд илүүтэй хамааралтай хэмээн хэлж болно. Өөрөөр хэлбэл, Өнөөгийн Компанийн тухай хууль нь ХК-ийн хэлбэрийг түлхүү зохицуулахад чиглэсэн¹¹.

Мөн нийтлэг зохицуулалт нь бизнесийн практикт эзэмшил болон удирдлага салаагүй ХХК-ийн харилцаанд нийцэхгүй байна. Энэ нь эрх зүйн зохицуулалтын тодорхойгүй байдлыг үүсгэж байгаагаас гадна ХХК-ийн бизнес гацаанд орох, шүүхийн маргааныг дагуулах, маргааныг харилцан адилгүйгээр шийдвэрлэх зэрэг олон тооны хүндрэлийг хууль хэрэглээний хүрээнд үүсгэх болсон¹².

Түүнчлэн МХБ-д бүртгэлтэй 171 нээлттэй ХК-ийн эзэмшлийн төлөвийг авч үзвэл хувьцааны төвлөрөл өндөр байхаас гадна мэргэшсэн хөрөнгө оруулагчийн оролцоо бараг байхгүй болохыг харж болно. Энэ нь нээлттэй ХК-ийн практикт том хувьцаа эзэмшигч болон жижиг хувьцаа эзэмшигчид хоорондын сонирхлыг зөрчлийн хүрээнд жижиг хувьцаа эзэмшигчдийн эрх ашиг зөрчигдөх асуудлыг үүсгэж байна. Өөрөөр хэлбэл, Монгол Улсын Компанийн тухай хуулийн зохицуулалт нь том хувьцаа эзэмшигч болон жижиг хувьцаа эзэмшигч хоорондын сонирхлын зөрчлийг шийдвэрлэхэд чиглэж байх ёстой.

Гэсэн хэдий ч, өнөөгийн Компанийн тухай хууль нь бодит байдал дээр том хувьцаа эзэмшигч болон жижиг хувьцаа эзэмшигч хоорондын сонирхлын зөрчлийг шийдвэрлэж чадахгүй байна. Харин хувьцааны төвлөрөл байхгүй буюу тархалт өндөр, мэргэшсэн хөрөнгө оруулагч бүхий нээлттэй ХК-ийн сонирхлын зөрчлийг шийдвэрлэхэд чиглэсэн зохицуулалтыг түлхүү агуулсан. Өөрөөр хэлбэл, нээлттэй ХК-ийн зохицуулалтын хувьд Компанийн тухай хууль нь өөрийн онцлогт тулгуурлах замаар том хувьцаа эзэмшигч болон жижиг хувьцаа эзэмшигч хоорондын сонирхлын зөрчлийг шийдвэрлэхэд чиглэсэн зохицуулалтад анхаарал хандуулах нь зүйд нийцнэ.

Иймээс арилжаа эрхлэгчийн хэлбэрийн хувьд бизнесийн анхдагч зохион байгуулалтын хэлбэр болох хувиараа арилжаа эрхлэгч, нөхөрлөлийн зохицуулалтад анхаарал хандуулахаас гадна өөрийн хөрсөнд буюу компанийн онцлогд тулгуурласан эрх зүйн зохицуулалтыг хийх шаардлагатай хэмээн хэлж болно.

¹¹ С.Батбаяр, Компанийн тухай хууль дахь хувьцаат компани болон хязгаарлагдмал харуцлагатай компанийн эрх зүйн зохицуулалтыг ялгамжтайгаар зохицуулах хэрэгцээ, шаардлага, МХХ Иргэний эрх зүйн хороо, илтгэлийн эмхэтгэл, 2020, 6 дахь тал

¹² Н.Лүндэндорж, Монгол Улсын Үндсэн хууль: шинжлэх ухааны тайлбар, 1 дэх хэвлэл, Адмон, 2022, 62 дахь тал

IV. Хувийн аж ахуй эрхлэгчийн өөрийгөө засаглах эрх

Үндсэн хуулийн тавдугаар зүйлийн 5.1-т “ олон хэвшил бүхий эдийн засагтай байх” үзэл санааг тунхагласан. Энэхүү олон хэвшил бүхий эдийн засаг гэдэг нь “өмчийн олон хэлбэрт тулгуурласан аж ахуйн янз бүрийн хэлбэр эрх тэгш оршиж, үйлдвэрлэл, үйлчилгээ эрхлэх бололцоо бүхий эдийн засаг”-тай байхыг ойлгоно¹³. Уг заалтын зорилго нь нэгдүгээрт өмчийн олон хэлбэрийг үүсгэн хөгжүүлэх, иргэн, хуулийн этгээдийн эдийн засгийн эрх чөлөөг нээж, чөлөөт худалдаа, зах зээлийг хөгжүүлэх, хоёрдугаарт төр хувийн хэвшлийн бизнесийн боломжийг булаах, түүнтэй өрсөлдөх, үйл ажиллагаанд нь хөндлөнгөөс оролцох зэргээр давуу байдлаа ашиглахыг хязгаарлахад оршино¹⁴. Өөрөөр хэлбэл, хувийн аж ахуйн эрхлэх эрхийн үндэс нь гагцхүү иргэний эрх, эрх чөлөө төдий бус, нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдөх зан суртахуун (public policy)-ы хэм хэмжээний хүрээний үүднээс ч яригдахаар байна.

Энэ хүрээнд арван зургаадугаар зүйлийн арван зургаагийн дөрөвт-т иргэний “хувийн аж ахуй эрхлэх эрх”-ийг баталгаажуулсан. Энэхүү “хувийн аж ахуй эрхлэх эрх”-ийг гагцхүү иргэн бус, түүний үүсгэн байгуулсан хуулийн этгээд эсхүл хуулийн этгээдийн эрхгүй этгээдийн хувьд ч нийтлэг байдлаар хүлээн зөвшөөрдөг. Энэ ч утгаараа аж ахуйн үйл ажиллагааны суурь хууль болсон Иргэний хуулийн 1 дүгээр зүйлийн 1.2-т “хувийн хэрэгт хөндлөнгөөс оролцохгүй байх” зарчмыг хуульчилж өгсөн байна. Уг зарчим нь иргэн, хуулийн этгээд хуулиар зөвшөөрсөн бүхий л төрлийн аж ахуйн үйл ажиллагаа чөлөөтэй явуулах боломжийг илэрхийлэх¹⁵ бөгөөд 2002 оны Иргэний хуулиас өмнө бусдын аж ахуйн дотоод үйл ажиллагаанд төрөөс хутгалдан оролцохгүй байх гэсэн агуулгаар томъёологдож байв¹⁶. Ялангуяа, төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгийн харилцаанаас зах зээлийн эдийн засгийн харилцаанд шилжсэн Монгол Улсын хувьд төрөөс иргэн, хуулийн этгээдийн асуудал, аж ахуйн үйл ажиллагаанд хөндлөнгөөс оролцох, хязгаарлах эрхгүй болохыг тодотгосон¹⁷.

Гэсэн хэдий ч, төрийн өмчит компаниудаар дамжуулан төрийн зүгээс хувийн хэвшилтэй өрсөлдөх эсхүл хамтрах байдлаар аж ахуйн үйл ажиллагааг явуулж байна. Тухайлбал, 2023 оны 03 дугаар сарын 13-ны өдрийн байдлаар нийт 170 төрийн өмчит хуулийн этгээд үйл

¹³ Н.Лүндэндорж, Монгол Улсын Үндсэн хууль: шинжлэх ухааны тайлбар, 1 дэх хэвлэл, Адмон, 2022, 62 дахь тал

¹⁴ Н.Лүндэндорж, Монгол Улсын Үндсэн хууль: шинжлэх ухааны тайлбар, 1 дэх хэвлэл, Адмон, 2022, 62 дахь тал

¹⁵ Т.Мөнхжаргал, Монгол Улсын иргэний эрх зүй, 2000, 20 дахь тал. Э.Байгал, Иргэний эрх зүйн ерөнхий анги, 2 дахь хэвлэл, 2011

¹⁶ Т.Мөнхжаргал, Монгол Улсын иргэний эрх зүй, 2000, 20 дахь тал

¹⁷ О.Жамбалдорж, Монгол Улсын иргэний эрх зүй, 2004, 59-60 дахь тал

ажиллагаа явуулж байгаа бөгөөд эдгээрийн дийлэнх олонхыг ашгийн төлөө хуулийн этгээд эзэлдэг. Мөн хувийн хэвшлийн аж ахуйн үйл ажиллагаанд хөндлөнгөөс оролцох тохиолдолд байна. Ялангуяа, тусгай зөвшөөрөл бүхий салбарт үнэ, тарифыг нэмэгдүүлэхгүй байх шаардлагыг тавих, төрийн өмчийн оролцоотой “Эрдэнэт үйлдвэр” ХХК, “Эрдэнэс тавантолгой” ХК, төрийн өмчийн оролцоогүй “Тавантолгой” ХК зэрэгт онцгой дэглэм тогтоосон жишээг дурдаж болно¹⁸.

Түүнчлэн Үндэсний баялгийн сангийн тухай хууль батлагдсантай холбогдуулан АМТХ-ийн 5 дугаар зүйлийн 5.7-д стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч хуулийн этгээдийн хувьцааны эзэмшилд хязгаарлалт тавьсан. Өөрөөр хэлбэл, АМТХ-ийн 5.7-д “Стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч хуулийн этгээдийн нийт гаргасан хувьцааны 34-өөс дээш хувийг аливаа этгээд дангаар болон нэгдмэл сонирхолтой этгээдтэй хамтран эзэмшихийг хориглоно” хэмээн зохицуулсан. Улмаар стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч хуулийн этгээдийн хувьцааны эзэмшилд тавьсан шаардлагыг биелүүлээгүй тохиолдолд Засгийн газар бүрэн эрхт төлөөлөгч (цаашид, БЭТ) томилохоор зохицуулсан байна.

Харин иргэний эрх зүй болон компанийн эрх зүй дэх бизнес эрхлэгчийн өөрийгөө засаглах (self autonomy) зарчмын хүрээнд авч үзвэл төрийн зүгээс компанийн хувьцааг эзэмшиж байгаа эсэхээс үл хамааран бүх төрлийн компанийн харилцаанд Иргэний хууль болон Компанийн тухай хууль нийтлэг үйлчлэх учиртай. Компани нь иргэний эрх зүйн чадвар бүхий бие даасан хувийн эрх зүйн этгээд болохын хувьд өөрийн удирдлагын бүтэц буюу хувьцаа эзэмшигчдийн хурал, төлөөлөн удирдах зөвлөл, гүйцэтгэх удирдлагаар дамжуулан шийдвэр гаргах замаар эрх зүйн харилцаанд оролцоно¹⁹. Эдгээр тогтолцоо нь Үндсэн хуулийн арван зургаадугаар зүйлийн арван зургаагийн дөрөвт-т заасан “хувийн аж ахуй эрхлэх эрх”-д тулгуурласан хэмээн дүгнэж болно.

Иймээс хувьцаа эзэмшигч нь хэн байхаас үл хамаарч чөлөөт зах зээлийн оролцогчид буюу аж ахуйн эрхлэгчдийн үйл ажиллагаанд төр хөндлөнгөөс оролцох нь Иргэний хууль тогтоомжид нийцэхгүйгээс гадна Үндсэн хуулиар баталгаажсан хувийн хэвшлийн “хувийн аж ахуй эрхлэх эрх”-ийн зөрчлийг үүсгэх эрсдэл бий.

¹⁸ Г.Давааням, Б.Тэлмэн, Онцгой дэглэм ба төрийн өмчлөгчийн хяналт, №39 Бодлогын асуудал, 2023, 4 дэх тал

¹⁹ Г.Давааням, Б.Тэлмэн, Онцгой дэглэм ба төрийн өмчлөгчийн хяналт, №39 Бодлогын асуудал, 2023, 7 дахь тал

V. Дүгнэлт

Үндсэн хууль дахь “хувийн аж ахуй эрхлэх эрх”-д хамаарах эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх асуудал нь нэгдүгээрт арилжааны гэрээний хэлцлийн зохицуулалт, хоёрдугаарт зохион байгуулалтын хэлбэр, гуравдугаарт хувийн хэвшлийн өөрийгөө засаглах эрхийн зохицуулалтаас бүрдэхээр байна.

Нэгдүгээрт арилжааны гэрээ хэлцлийн зохицуулалтын хувьд арилжааны гэрээний хэрэгжилтийг баталгаатай хангах замаар “**худалдаа арилжаа тогтвортой, баталгаатай явагдах**” асуудал нь зах зээлийн эдийн засгийн харилцааны цөм болж байна. Энэ нь арилжааны гэрээний “**түргэн шуурхай байдал**”-ыг нэмэгдүүлэх замаар “**хэлцлийн зардал**”-ыг бууруулахад түлхэц үзүүлж, гэрээний талаарх зах зээлийн итгэл бүрэлдэхэд эергээр нөлөөлдөг байна.

Гэсэн хэдий ч, өнөөг хүртэлх Монгол Улсын Иргэний хууль тогтоомж нь “**худалдаа арилжаа тогтвортой, баталгаатай явагдах**” асуудлаас илүүтэй эрхийн жинхэнэ эзэмшигчийг хамгаалахад төвлөрч ирсэн байна. Энэ нь зах зээлийн харилцаанд шилжээд 30 гаруй жилийг үзэж буй Монгол Улсын хувьд хувийн өмчийн суурь ойлголтыг хэвшүүлж, өмчлөгчийн эрхийг хүлээн зөвшөөрч, хамгаалах нэн тэргүүний асуудал байсантай холбоотой байж болно.

Харин өнөөгийн Монгол Улсын хувьд ашгийн төлөө зорилгоор аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулдаг 100,000 этгээдтэй болсноос гадна үндэсний хэмжээний томоохон компаниуд бүрэлдэн тогтсон байх тул арилжааны гэрээ хэлцлийн зохицуулалтад анхаарч, “**гэрээний итгэлийг нэмэгдүүлэх**” шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна. Энэ хүрээнд бусад зах зээлийн эдийн засаг бүхий улсуудад нийтлэг байдлаар хүлээн зөвшөөрөгдсөн илэрхий бүрэн эрхийн сургаал, арилжааны бүртгэл, бусад итгэлийг хамгаалахад чиглэсэн арилжааны гэрээнд хамаарах хууль тогтоомжийг нутагшуулах асуудал яригдах нь ойлгомжтой.

Хоёрдугаарт зохион байгуулалтын хэлбэрийн зохицуулалтын хүрээнд ашгийн төлөө үйл ажиллагаа явуулах этгээдийн үүднээс хувиараа арилжаа эрхлэгч, нөхөрлөл, компанийн статусыг хууль тогтоомжоор бүрэн хүлээн зөвшөөрч, эдгээр зохион байгуулалтын хэлбэрээс өөрийн эзэмшлийн төлөв, онцлогт нийцүүлэн сонгон, үүсгэн байгуулах боломжийг бүрдүүлэх асуудал чухлаар тавигдана.

Монгол Улсын хувьд зах зээлийн эдийн засаг бүхий бусад улсад нийтлэг байдлаар хүлээн зөвшөөрөгдсөн хувиараа арилжаа эрхлэгчийн статусыг хуулиар хүлээн зөвшөөрөөгүйгээс гадна Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих тухай хуулиар хөдөлмөрийн гэрээний үндсэн дээр албан үүрэг гүйцэтгэх ажилтай адилтган үзэж зохицуулсан

байна. Мөн хувийн хэвшил хоорондын хамтарсан бизнес болон итгэлцлийн харилцаа бүхий талуудын түгээмэл бизнесийн түгээмэл хэлбэр болох нөхөрлөлийн зохицуулалт дутмаг, түүний хэрэглээ туйлын хангалтгүй байна.

Арилжааны хуулийн этгээдийн 98,2% нь компанийн хэлбэрээр зохион байгуулагдсан байгаа боловч, өнөөг хүртэл эрх зүйн рецептэд тулгуурлаж ирсэн Компанийн тухай хууль тогтоомж нь үйл ажиллагаа явуулж буй компанийн онцлогийг харгалзаж, хөрсөндөө буусан зохицуулалтыг тусгаж чадаагүй байна. Монгол Улсад үйл ажиллагаа явуулж байгаа нийт компанийн ойролцоогоор 99% нь ХХК-ийн хэлбэрээр үйл ажиллагаа явуулж байгаа хэдий ч, Компанийн тухай хуулийн зохицуулалтын “**ҮНЭМЛЭХҮЙ ОЛОНХ**” нь агуулгын хувьд ХК-ийн харилцааг зохицуулахад чиглэсэн байна.

Мөн Компанийн тухай хууль дахь нээлттэй ХК-ийн зохицуулалт нь эзэмшлийн төлөв буюу хувьцааны төвлөрөл, мэргэшсэн хөрөнгө оруулагч зэрэг хүчин зүйлд тулгуурлах учиртай. Өөрөөр хэлбэл, хувьцааны төвлөрөл өндөр, мэргэшсэн хөрөнгө оруулагч цөөн Монгол Улсын нээлттэй ХК-ийн хувьд том хувьцаа болон жижиг хувьцаа эзэмшигчийн сонирхлын зөрчлийг шийдвэрлэхэд анхаарал шаардлага үүснэ. Энэ хүрээнд жижиг хувьцаа эзэмшигчийн таслан зогсоох нэхэмжлэл, төлөөлөн нэхэмжлэл, компаниас гарахад холбогдох эрх зүйн зохицуулалтыг бэхжүүлэх асуудал яригдах боловч, хангалтгүй байна.

Ийнхүү бизнесийн зохион байгуулалтын анхдагч хэлбэрүүд болох “**хувиараа арилжаа эрхлэгч**”, “**нөхөрлөл**”-ийн зохицуулалтыг бэхжүүлэхээс гадна “**компани**”-ийн зохицуулалтын хүрээнд “**өөрийн хөрс буюу ялгарал**”-д тулгуурлах шаардлагатай байгааг тэмдэглэх нь зүйтэй.

Гуравдугаарт олон хэвшил бүхий эдийн засгийн тогтолцооны хүрээнд хувийн хэвшлийн үйл ажиллагаанд төр хөндлөнгөөс оролцох асуудал байгаа нь анхаарал татаж байна. Тухайлбал, Засгийн газраас төрийн өмчийн оролцоотой хуулийн этгээд, нээлттэй ХК-д онцгой дэглэм тогтоох замаар гүйцэтгэх удирдлагыг хэрэгжүүлэх, Ашигт малтмалын тухай хуульд дагуу бүрэн эрхт төлөөлөгч томилох замаар удирдлагын эрхийг хэрэгжүүлэх боломжийг бүрдүүлсэн зэргийг дурдаж болно.

Иймээс Үндсэн хуулиар баталгаажсан “хувийн аж ахуйн эрхлэх эрх”-ийн үүднээс аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулж байгаа этгээд нь бие даасан байдлаар өөрийгөө засаглах эрхийг эдэлж, уг эрхийн баталгааг төр хангах нь зүйд нийцнэ.

[Ном зүй]

Г.Давааням, Б.Тэлмэн, Онцгой дэглэм ба төрийн өмчлөгчийн хяналт, №39 Бодлогын асуудал, 2023

Г.Давааням, Иргэний хууль 65.1 дэх илэрхий бүрэн эрхийн ойлголт, түүний хэрэглээ, <https://legaldata.mn/buteel/updf?id=2135>, 2022

Ё.Каюг нар, Монгол Улсын Иргэний хуулийн тайлбар, 3 дахь хэвлэл, Мэргэн Их Монгол, 2018

Н.Лүндэндорж, Монгол Улсын Үндсэн хууль: шинжлэх ухааны тайлбар, 1 дэх хэвлэл, Адмон, 2022

О.Жамбалдорж, Монгол Улсын иргэний эрх зүй, 2004

С.Батбаяр, Компанийн тухай хууль дахь хувьцаат компани болон хязгаарлагдмал хариуцлагатай компанийн эрх зүйн зохицуулалтыг ялгамжтайгаар зохицуулах хэрэгцээ, шаардлага, МХХ Иргэний эрх зүйн хороо, илтгэлийн эмхэтгэл, 2020

Т.Мөнхжаргал, Монгол Улсын иргэний эрх зүй, 2000

“Т” ХХК-ийн эсрэг “Ч” ХХК-д холбогдох УДШ 2019.05.24, №001/ХТ2019/00769 тогтоол

Хелмут Гроте, Иргэний болон худалдааны эрх зүйн цаашдын хөгжлийн талаар санал, зөвлөмж, Монголын эрх зүйн шинэтгэл 8 жил, 2003

“Ц” ХХК-ийн эсрэг “Н” ХХК-д холбогдох УДШ 2018.05.24, №001/ХТ2018/00848 тогтоол

Э.Байгал, Иргэний эрх зүйн ерөнхий анги, 2 дахь хэвлэл, 2011

Gerard Dannemann, Reiner Schulze, German Civil Code: Article by Article Commentary, Verlag., 2020.

[Abstract]

**The Right to Engage Private Enterprise under the
Constitution and the Challenges within Its Legal Framework**

Davaanyam Gankhuyag

Doctor of Laws (LL.D.).

*Associate Professor at the Private Law Department,
School of Law, National University of Mongolia
Ulaanbaatar, Mongolia*

More than thirty years have passed since Mongolia transitioned to a market economy. In this context, the Constitution of Mongolia guarantees the right and freedom to engage in private economic activity under Article 16.4, establishing a constitutional foundation for civil and commercial relations.

To ensure the realization of this constitutional right and freedom, Mongolia has adopted and implemented a number of fundamental laws within the framework of commercial forms, including the Act on Enterprises of 1991, the Act on Partnerships and Companies of 1995, and the Act on Companies of 1999, as well as within the sphere of commercial transactions through the Civil Code of 1994 and the revised Civil Code of 2002. As a result, commercial activity has expanded rapidly: gross domestic product has increased by approximately fifteen to sixteen times, and the total number of companies, partnerships, and individual traders has exceeded 100,000.

Nevertheless, significant challenges persist within the legal framework intended to safeguard the right and freedom to conduct private economic activity. In terms of commercial forms, first, the legal status of individual traders has not been formally recognized or adequately regulated; second, partnerships, as the primary form of closely held joint business forms, have largely disappeared in practice; and third, although 99.8% of all operating companies and approximately 90% of the top 100 enterprises are organized as limited liability companies, the current Act on Companies remains predominantly oriented toward regulating public joint-stock companies.

Furthermore, in the area of commercial transactions, the legal framework does not sufficiently reflect key concepts aimed at ensuring

transactional security, such as types of commercial agents (e.g., managers, sales representatives) and the doctrine of apparent authority. As a result, contractual trust has weakened and transaction costs in the market have increased significantly.

By contrast, in countries with highly developed market economies—such as Germany, France, Japan, and South Korea—the legal regulation of commercial forms encompassing individual merchants, partnerships, and companies has been well established. In addition, these jurisdictions have developed comprehensive systems of commercial representation and have codified the concept of apparent authority to enhance the reliability of commercial transactions.

Accordingly, in order to effectively realize the constitutionally guaranteed right and freedom to engage in private economic activity in Mongolia, it is necessary to improve the regulation of commercial forms and commercial transactions by drawing on the experience of countries with advanced market economies.

[Keywords]

Constitutional Right, Private Enterprise, Legal Rramework, Economic Freedom.